

УДК 378.147:811.161.2

Тетяна Григорівна Окунович

Херсонський державний університет

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена теоретичному аналізу наукових основ формування образного мовлення, визначенню ролі і місця виражальних засобів у системі мовленнєвої підготовки студентів-філологів у процесі засвоєння гуманітарних предметів.

Ключові слова: *культура мови і мовлення, норми літературної мови, комунікативні якості мовлення, образне мовлення, виражальні засоби мовлення.*

Статья посвящена теоретическому анализу научных основ формирования образной речи, определению роли и места выразительных средств в системе речевой подготовки студентов-филологов в процессе изучения гуманитарных предметов

Ключевые слова: *культура речи, нормы литературного языка, коммуникативные качества речи, образная речь, выразительные средства речи.*

Article is devoted to the theoretical analysis of scientific bases of formation of figurative speech, definition of a role and a place of means of expression in system of speech preparation of students philologists in the course of studying of humanitarian subjects

Keywords: *standard of speech, norms of the literary language, communicative qualities of speech, figurative speech, speech means of expression.*

У нових соціально-економічних умовах розвитку державності зростає значення і вимоги до формування соціально-активної, культурної та духовно багатой особистості. Однією із основних умов цього процесу є набуття мовцями умінь і навичок вільно й комунікативно виправдано володіти рідною мовою. Не володіючи досконало багатством рідної мови, громадянин буде не спроможним розвинути свою думку, представити виробничі інтереси, а від цього будуть гальмуватися функції, що покладені на нього суспільством. Тому одним із найголовніших завдань вищої школи є формування у студентів-філологів умінь й навичок змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки. Саме це завдання є важливим на шляху вдосконалення культури мовлення майбутнього вчителя-словесника.

Поняття загальної культури мови і мовлення виявляється у царині духовних професійних якостей кожної людини і фахівця зокрема. Формування мовленнєвої компетенції є невід'ємною частиною національного виховання майбутнього вчителя-словесника, здатного засвоїти основи мовленнєвої культури і стати національно-мовною особистістю. Це пояснюється: 1) усвідомленням ролі й значення культури мовлення у майбутній фаховій діяльності; 2) зростанням інтересу до себе, своїх можливостей у плані самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації; 3) посиленням ролі національно-мовної самосвідомості; 4) виробленням навичок мовного чуття; 5) уміннями дотримуватися норм української літературної мови, користуватися її виражальними засобами з урахуванням умов і завдань комунікації.

Культура мови розглядається як удосконалена літературна форма вираження і передачі думок. Термін “мовна культура” безпосередньо пов'язаний з розвитком теорії літературної мови, яка розроблялася зокрема у чеському мовознавстві в 30-ті роки ХХ століття. Заслугою лінгвістів було вироблення погляду на мовну культуру як на діяльність, свідому й цілеспрямовану турботу про літературну мову. Одночасно враховувалася й

мета цієї діяльності, а також мовленнєва культура тих, хто користується літературною мовою, тобто носіїв мови.

Теоретичні основи культури мовлення як науки розробляли вчені О.Ахманова, Н.Бабич, І.Білодід, Л.Булаховський, В.Виноградов, Б.Головін, С.Єрмоленко, М.Жовтобрюх, М.Іллящ, Є.Істріна, А.Коваль, В.Костомаров, М.Пентилюк, М.Пилинський, О.Потебня, І.Синиця, Л.Скуратівський, М.Сулима, В.Чернишов, Л.Щерба та ін.

Під культурою мовлення ми розуміємо оволодіння літературними нормами на усіх мовних рівнях, в усній і писемній формах мовлення, уміння користуватися стилістичними засобами і прийомами з врахуванням мети й умов комунікації.

Відомий лінгвіст Є. М. Ширяєв дає таке визначення поняття “культура мови”: “Культура мови – це такий вибір і така організація мовних засобів, які в тій чи іншій ситуації спілкування при дотриманні сучасних мовних норм і етики спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних завдань” [6, с. 9-10]. Отже, наука, що вивчає проблеми нормалізації мови, розробляє рекомендації з умілого користування мовою, називається культура мови. Вона містить у собі три складових компоненти: нормативний, комунікативний, етичний. Якісна оцінка висловлення з погляду культури мови припускає відповіді на питання: 1. Чи є мова правильною (відповідає нормам літературної мови)? 2. Чи є мова “хорошою”, майстерною? 3. Чи відповідає мова правилам етики спілкування (мовному етикету)?

Нормативний аспект культури мови – один з найважливіших, але не єдиний. Він передбачає знання літературних норм (фонетичних, лексико-фразеологічних, слово-складальних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних та ін.) і вміння їх застосовувати в мовленні. Однак ефективність спілкування не завжди досягається однією правильністю мови. Важливо враховувати, кому адресовано текст, брати до уваги обізнаність та інтереси адресата. Мова має в своєму розпорядженні багатий арсенал засобів, що дозволяє

знайти потрібні слова для пояснення суті справи будь-якій людині. Серед мовних засобів необхідно вибирати такі, які з максимальною ефективністю виконують поставлені завдання спілкування. Навички відбору таких засобів складають комунікативний аспект культури мовлення.

Досліджуючи питання культури мови, В.Соколова звертає увагу, що культура мови – це не лише “сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують автору вільну побудову мовних висловлювань для оптимального вирішення завдань спілкування”, а й “сукупність і система властивостей та якостей мови, які говорять про її досконалість. Це галузь лінгвістичних знань про систему комунікативних якостей мови” [4, с. 15–16];

Комунікативні якості мовлення – це реальні ознаки змістових та формальних чинників мовлення, які виділяються на основі співвідношення мовлення і таких немовленнєвих структур, як мова (правильність, чистота, багатство), мислення (логічність), свідомість (багатство, виразність, образність), дійсність (точність) та умови спілкування (доречність, доступність) [3, с. 79–80].

Тому важливими характеристиками культури мовлення студентів-філологів, визначеними ще з найдавніших часів і визнаними сучасними мовознавцями і методистами (Н.Бабич, О.Біляєв, Б.Головін, І.Ілляш, А.Коваль, М.Пентилюк, М.Пилинський та ін.), є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість, чистота, емоційність. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – необхідні елементи мовної культури вчителя.

Культуру мовлення майбутнього вчителя-словесника характеризують й такі ознаки як виразність та образність мовлення.

У пропонованій статті ми поставили за мету визначити особливості формування образного мовлення майбутнього вчителя-філолога як умови підготовки культуромовної особистості.

Актуальність досліджуваної проблеми визначена соціальним замовленням суспільства на підвищення рівня культури професійного мовлення майбутнього вчителя-словесника, відсутністю методичних розробок, посібників, які враховували б специфіку майбутньої професії студента.

Розв'язання означеної проблеми має наукове підґрунтя. У теорію літературної мови входить як складова частина культура мови або мовна культура. В останні роки в галузі культури мови розвивалися напрями, пов'язані з 1) варіативністю норми; 2) функціональністю та оцінкою нормативного характеру, 3) співвідношенням позамовних та внутрішньо-лінгвістичних чинників у становленні, розвитку і функціонуванні літературної норми; 4) уважним ставленням до слова, до його вживання, 5) розвитком здатності сприймати і оцінювати образотворчий аспект мовного висловлювання, а також уміло використовувати його у мовленні тощо.

Останній чинник й визначив культуромовний підхід до підготовки майбутніх фахівців-філологів, оскільки стосується емоційної сфери людини, позитивно чи негативно налаштовує її щодо інших, спонукає до словесної відповіді, певної фізичної дії, роздумів, міркувань. Образне мовлення найвиразніше передає розумово-почуттєвий стан людини. Саме цей підхід дозволяє перетворити культурно-мовленнєву діяльність мовців у програму лінгвістичного виховання, вироблення чуття мови, смаку, умінь якнайкраще користуватися рідною мовою. Теоретичною і практичною базою вирішення цих питань повинна стати, в першу чергу, вища школа.

Повноцінну мовленнєву підготовку студентів-філологів забезпечує виховання культури мовлення, зокрема формування такого її складника, як культура образного мовлення, що досягається не тільки вивченням словесно-інтонаційних засобів мови, дотриманням літературних норм, а й культурою мислення й почуттів, мовленнєвою поведінкою комунікантів.

Звідси випливає потреба визначення ролі виражальних засобів у системі мовленнєвої діяльності студентів-філологів. Робота над виражальними засобами мови сприяє кращій мовленнєвій підготовці студентів, підвищенню рівня культури їхнього мовлення, оскільки студенти, оволодіваючи виразністю й образністю мовлення, краще усвідомлюють роль виражальних можливостей української мови.

Проблема формування образного мовлення майбутніх учителів-словесників не нова, але багатоаспектна, і тому в лінгвістичній, психологічній та лінгводидактичній літературі їй присвячено чимало досліджень.

Поняття “образність” передусім розглядається як специфічна властивість слова (М.Бахтін, Ф.Бацевич, В.Виноградов, Н.Гавриш, Л.Новиков, С.Неклюдов, О.Потебня) та особлива форма дійсності (В.Андріянова-Перетц, Н.Арутюнова, І.Гальперин, А.Коваль, О.Пономарів та ін.).

П.Дудик, розглядаючи образність як одну з особливостей мовлення, подає таке визначення: Образність – це “спосіб передавання певних понять через художні образи, якими відтворюється не зовсім звичне бачення, сприймання людиною навколишнього світу і себе в ньому” [1, с. 168].

У лінгвістичній літературі образність визначається як мовний засіб передачі загального поняття через конкретний словесний образ. На думку І.Варнавської, як явище лінгвістичне (лексико-семантичне, комунікативне) – це специфічний процес використання мовних засобів у мовленнєвому спілкуванні для певного повідомлення, що, як експресивно нейтральне, набуває образного потенціалу завдяки внесенню в нього різноступеневих емоційно-естетичних нашарувань, що досягається переважно на лексико-семантичному рівні. Як явище практичне (естетичне) образне мовлення є свідомим творчим або репродуктивним процесом використання мовних одиниць, що стимулює передусім естетичне сприйняття дійсності, в якому раціональна та емоційна сторони перебувають у єдності, зумовлюють одна одну (пізнання існує в переживанні, а емоційність залучається до пізнавального процесу і також

сприяє формуванню певних переконань, моральних якостей та естетичних смаків мовця).

Проблема образного мовлення передбачає розуміння категорії образності передусім як комунікативної якості мовлення, хоча й досі чітко теоретично не обґрунтовано феномена “образне мовлення”. Якщо Н.Бабич, розглядаючи основні комунікативні ознаки культури мовлення (правильність, точність, логічність, багатство, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність тощо), взагалі не називає образність, то Б.Головін, М.Пентилюк та інші дослідники виділяють серед якостей мовлення й образність, указуючи, що вона є складовою виразності мовлення, а отже, досягається також, як і виразність, за допомогою виражальних засобів мови.

Окремі міркування щодо образності в українському усному літературному мовленні та спроби класифікувати й узагальнити образні вислови або виразники образності мають лише частковий характер. Під терміном “виразники образності” побутують усталені в писемному мовленні різні за рівнем переосмислення чи асоціації вислови, які через брак власне лінгвістичних термінів називають літературними символами, алегоріями, афоризмами, різноманітними фігурами, тропами тощо.

До виразників образності більшість дослідників відносять насамперед лексико-семантичні фігури, тропи (епітети, метафори, порівняння, метонімії тощо), багатозначні слова, стилістичні фігури (семантичні – антитеза, градація тощо, синтаксичні – паралелізм, анафора, епіфора, інверсія, замовчування, еліпс, анаколуф, риторичне запитання тощо).

Більш глибокому розмежуванню цих понять сприяє вивчення засобів, що забезпечують виразність і образність мовлення, тобто виражальних засобів мови. Традиційним залишається розподіл цих засобів на виразні синтаксичні фігури та образні – тропи.

Таким чином, із лінгвістичної точки зору образність розглядається передусім як властивість слова і як комунікативна якість мовлення, має безпосереднє відношення до лінгвістики тексту, семантичних перетворень,

стилістичних зрушень. У літературознавчому аспекті ця категорія має більш широке поняття, бо пов'язана не лише з мовленнєвою організацією художнього тексту, первісними, а також похідними образами, що виявляються в мистецькій досконалості змальованих картин, персонажів тощо, які викликають певні естетичні почуття та відчуття єдності раціонального й емоційного.

Досліджуючи питання формування образного мовлення Т.Мельник виділяє такі його складові: “а) мислення, виявляючи себе в мовленні, відображає певну частину дійсності. Намір висловлюватися образно стає зрозумілим завдяки перевтіленню в мовленні й лише тоді перетворюється в акт словесного вираження; б) образне мовлення – це специфічний процес суб'єктивного відображення фактів дійсності у вигляді конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних одне з одним, реальних чи створених уявою в свідомості мовця; це процес, що ґрунтується на творчій уяві, виконує функцію перетворення; в) мовлення відіграє значну роль у збереженні й відтворенні образу; д) процес породження українського мовлення (в т. ч. образного) ... необхідно розглядати системно, бо він є реальною формою взаємодії елементів мовленнєвої діяльності” [2, с. 3].

Своєрідність процесу формування українського образного мовлення в студентів-філологів зумовлює розробку спеціальної методики, яка включає три взаємопов'язані етапи: теоретико-інформаційний, тренувальний, комунікативно-творчий. Розвиток образного мовлення має спрямовуватись на: а) проведення систематичної і послідовної роботи з виразниками образності (їх вивчення на основі спостережень за стилістичним функціонуванням у контексті, виконання певних навчально-тренувальних дій з ними, їх доречне використання під час продукування монологічних висловлювань); б) надання домінуючого значення використанню художнього тексту в процесі розвитку образного мовлення; практичну дієвість; темпи розвитку, що зумовлюються міцним засвоєнням теоретичного матеріалу, усвідомленням їх доцільності і ролі у мовленні загалом, формуванням у студентів комунікативно-мовленнєвих і комунікативно-стилістичних умінь; в) безпосередній взаємозв'язок у навчанні

мови і літератури (реалізація межпредметних зв'язків, урахування можливостей інтегрування їх навчального матеріалу); г) емоційне насичення практичних занять, їх методичне забезпечення (добір відповідних методів і прийомів роботи з виразниками образності); д) стимулювання словесного самовдосконалення студентів-філологів у зв'язку з усіма видами мовленнєвої діяльності (продуктивної, рецептивної, навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої).

У формуванні умінь і навичок образно висловлювати свої думки велике значення мають вправи, які активізують пізнавальну діяльність та творче мислення студентів, включають частково-пошукові і проблемні завдання, сприяють глибокому засвоєнню відомостей з лексики і граматики, виробленню умінь добирати і використовувати мовні засоби з урахуванням значення, емоційно-експресивного і стилістичного забарвлення, сфери спілкування, конкретної ситуації мовлення, адресата; осмисленню функцій мовних засобів у відповідних стилях мовлення, прийомів їх використання з метою увиразнення інформативності висловлювання, емоційності і експресивності; формуванню поняття про взаємозв'язок у висловлюванні нейтральних мовних засобів і стилістично забарвлених. Вправи на повний і частковий стилістичний аналіз ведуть до осмислення змістової, жанрово-мовленнєвої і стилістичної структури текстів. Особливу роль відіграють вправи на створення текстів: ті, що виконуються на основі опорних текстів, і такі, що вимагають абсолютної самостійності – глибокого розуміння теми, самостійно визначеної основної думки, типу і жанру мовлення, добору мовних засобів і стилістично доречного їх використання у висловлюванні. Завершальний етап роботи над текстом – стилістичне редагування. Така система вправ сприяє мовленнєвому розвитку студентів-філологів, що знаходить реалізацію завдяки спостереженням, аналізу, експериментам, дослідженням.

Успішному формуванню образного мовлення філологів сприяють імітаційні (інтерактивні) методи навчання, оскільки саме за їх допомогою удосконалюється виразність мовлення, що залежить від багатства словника й

емоційності мовця, інтонаційної багатобарвності його мовлення та умінь урізноманітнювати синтаксичну організацію тексту.

На підвищення ефективності методів навчання впливає продумане використання засобів навчання, серед яких головна роль відводиться дидактичному матеріалу. Принцип оцінки виразності й образності мовлення вимагає такого добору дидактичного матеріалу та прийомів навчання, які забезпечили б засвоєння студентами функціональних стилів мовлення, розвивали б здатність усвідомлювати емоційні та смислові тонкощі тексту.

Формування образності мовлення студентів філологічних факультетів у процесі професійної підготовки відбувається в тісному зв'язку з вивченням курсів української та зарубіжної літератури, що створює додаткові можливості для свідомого засвоєння виражальних можливостей мови.

Теоретичний аналіз наукових основ дослідження дозволив визначити роль і місце виражальних засобів мови в системі мовленнєвої підготовки студентів, лінгводидактичні засади формування їхньої культури мовлення у процесі засвоєння гуманітарних предметів.

Як базовий компонент професійної підготовки майбутнього вчителя мовленнєва культура залежить від знань і володіння нормами літературної мови, уміння використовувати виражальні засоби мови під час спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навчальний посїбник / П.С.Дудик. — К.: Видавничий центр «Академія», 2005. — 368 с.
2. Мельник Т.В. Розвиток образного мовлення учнів 5–9 класів шкіл з російською мовою викладання /Т.В. Мельник : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 /; Херсон. держ. ун-т. — Херсон, 2004. — 20 с.
3. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред.. Т.А.Ладыженской и А.К.Михальской; [сост. А.А.Князьков] – М.: Флинта, Наука, 1998. – С. 79–80.

4. Соколова В. В. Культура мови і культура спілкування / В.В.Соколова. – М.: Просвещение, 1995, С. 15–16.
5. Українська мова. Енциклопедія. / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 750с.
6. Ширяев Е. Н. Что такое культура речи / Е.Н.Ширяев // Ми сохраним тебя, русский язык. – М. : Наука, 1995, С. 9-10.

Т. Г. Окуневич

формування образності мовлення студентів-філологів у процесі професійної підготовки

Стаття присвячена теоретичному аналізу наукових основ формування образного мовлення, визначенню ролі і місця виражальних засобів у системі мовленнєвої підготовки студентів-філологів у процесі засвоєння гуманітарних предметів.

Ключові слова: культура мови і мовлення, норми літературної мови, комунікативні якості мовлення, образне мовлення, виражальні засоби мовлення.

Т. Г. Окуневич

Формирование образности речи студентов-филологов в процессе профессиональной подготовки

Статья посвящена теоретическому анализу научных основ формирования образной речи, определению роли и места выразительных средств в системе речевой подготовки студентов-филологов в процессе изучения гуманитарных предметов

Ключевые слова: культура речи, нормы литературного языка, коммуникативные качества речи, образная речь, выразительные средства речи.

T.G. Okunevich

Formation of figurative speech of students-philologists in the process of professional training

The article is devoted to the theoretical analysis of scientific bases of formation of figurative speech, the definition of a role and a place of means of expression in the system of speech preparation of students philologists in the course of studying of humanitarian subjects

Keywords: standard of speech, norms of the literary language, communicative qualities of speech, figurative speech, speech means of expression.

Відомості про автора:

Окунович Тетяна Григорівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства Херсонського державного університету;

коло інтересів: проблеми лінгводидактики середньої та вищої школи;

домашня адреса: м. Херсон, вул. Карбишева, 10, корп. 1, кв. 37;

телефон: (0552) 430187; (096)3214746; (066)8243389